

Sobre la Paneuropa, les profecies i els pessimistes

Josep Pla i Joan Estelrich: últim episodi (1947-1950)

Xavier Pla

L'any 1947 Joan Estelrich va publicar, en la secció «Hombres e ideas» que mantenia setmanalment a la revista *Destino*, un llarg article elogiós sobre l'obra de Josep Pla titulat «Las marinas de Pla». ¹ Estimulat per la lectura del llibre *Cadaqués* que el seu antic amic acabava de fer publicar a l'Editorial

Juventud, Estelrich articulava el seu article, un grandíssim exercici de crítica literària, a partir de la seva reflexió a l'entorn del que ell mateix definia com «el sentimiento de la naturaleza». Després d'interessar-se per un intent de definició de l'espectacle natural, s'endinsava en una breu però enlluernadora reflexió existencial sobre de quina manera sorgeixen en la literatura els veritables intèrprets de la natura. En la ruta del no-ser cap al morir, deia Estelrich, l'home desenvolupa una facultat de l'espirit encaminada a saber captar la naturalesa, dintre de la qual existeix, com a símbol d'independència i de llibertat. La solitud, insisteix l'autor de l'article, és el mode vivencial dels exploradors, dels artistes i, en general, de tots els degustadors de la naturalesa: «Sentimiento de la naturaleza, independencia y soledad son correlativos y se manifiestan juntos».

Estelrich recordava que gran part de la copiosa obra de Pla neix precisament d'aquest «sentiment» de la naturalesa, perquè sembla que no hi ha paisatge ni espectacle natural, ja sigui urbà, rural, de muntanya o de mar, que no hagi arribat a excitar la rica sensibilitat de l'autor de *Cadaqués*. Per aquesta raó, Estelrich incloïa Pla en una gran tradició de la literatura universal que es remuntava a Homer i Virgili, que inevitablement passava per l'obra de Camoes, pels

Xavier Pla és professor de Literatura Catalana Contemporània i de Teoria de la Literatura de la Universitat de Girona. Ha estat professor visitant a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París (2006), a Stanford University, Califòrnia (2008) i a la University of Chicago (2013). Es va doctorar en literatura a la Université de Paris-Sorbonne (Paris-IV) l'any 1996 amb una tesi sobre el concepte d'autoficció en l'obra de l'escriptor Josep Pla, publicada amb el títol *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària* (Quaderns Crema, 1997). Ha publicat la correspondència d'aquest autor amb el seu germà (*Cartes a Pere*, Destino, 1996) i amb Eugeni Xammar (Eugeni Xammar, *Cartes a Josep Pla i altres cartes i documents*, Quaderns Crema, 2001), i també ha estat el curador de l'edició facsímil *El primer quadern gris. Dietaris 1918-1919* (Destino, 2004). Va guanyar el Premi d'Assaig Joan Fuster amb *Simenon i la connexió catalana* (Tres i Quatre, 2007) i és l'actual editor filològic de l'obra catalana d'Eugeni d'Ors (Quaderns Crema, 1999-2012, 6 vols.). Les reflexions que aquí presentem s'emmarquen dins del projecte de recerca «El impacto de la "guerra civil europea" en la figura del escritor-periodista (1914-1945): nuevos oficios, nuevos géneros, nuevas interrogaciones críticas» (ref. FFI2012-35868. MINECO. 2013-2015).

romàntics Jules Michelet i Victor Hugo, o per les més modernes narracions de Joseph Conrad o Bernhard Kellermann. Més concretament, Estelrich inseria l'escriptor empordanès en una tradició de la literatura catalana —«nuestro pequeño mundo literario», amb les seves paraules—, que tenia el precedent de grans *descriptors* del mar comeren, d'una banda, Verdaguer i Costa i Llobera i, de l'altra, Maragall i Ruyra.

Segons Estelrich, Josep Pla era l'escriptor de la seva generació —que era la seva mateixa— que posseïa el sentiment més veritable i més complet de la naturalesa, amb una sensibilitat ideal per percebre-la i transformar-la en obra d'art. Llibre rere llibre, Pla s'havia convertit incontestablement en el «maestro sin par de las marinas», perquè la seva prosa, sempre segons l'intel·lectual mallorquí, era la primera que havia sabut desprendre's dels llocs comuns habituals de l'aprehensió de la realitat i, més concretament, de la descripció del mar:

Cuando nuestro autor se encara con el mar, contempla el mar, no ve más que el mar; quiero decir que no lo ve a través de ningún texto, más o menos clásico, sino exclusivamente a través de sus propios ojos y con todos los demás sentidos muy abiertos. El mar le sedujo y él ha conquistado al mar, describiéndolo con personalidad y gusto, previa eliminación de cualquier recuerdo libresco. ¿Cuántas horas, días o años necesitó para apropiárselo?

Esbossos, croquis, paisatges extàtics, quadres de gran moviment, notacions tàctils i auditives, oloroses i de color, els diferents efectes dels vents, les gràcies de l'aire matinal, la mar immòbil com estany fos, la boira en els horitzons llunyans, el ramat

de les onades, les «calmes» de gener, la mar nebulosa, la pluja sobre el mar i sobre el port, el mar a l'estiu, les transparències del paisatge submarí, l'arribada de la nit amb les llangors del crepuscle, el clar de lluna matinal, les històries de llargues navegacions a vela: tot és a *Cadaqués*, un dels llibres més fascinants de Pla pel seu virtuosisme descriptiu i sensorial, escrit en anys de reflexió i exili interior, de recerca d'un sentit a l'existència, de misantropia total, de trobar en el paisatge l'únic consol vital.

Estelrich, amb aquell article lúcida, apassionat i intel·ligent, alçava la seva veu contra tots aquells que, al final dels anys quaranta, començaven a presentar Pla com un escriptor costumista, com un cronista de simple ambició notarial, com un estenògraf de la realitat. Efectivament, Estelrich no presentava Pla com un simple transcriptor de la realitat sinó, ben al contrari, com un veritable intèrpret, com un escriptor que sabia desenvolupar tot un discurs sobre la realitat seleccionant, filtrant i ordenant els materials objectius que aquesta li oferia i sotmetent-los, per dir-ho així, a un principi de coherència interna: el del discurs literari. Si és cert que, en la seva voluntat d'esgotament, de totalització de la realitat mitjançant l'escriptura, no sembla que hi hagi hagut paisatge que no hagi estimulat la sensibilitat literària de Pla, també haurem d'admetre, amb l'autor de *Fènix o l'esperit de Renaixença*, que aquesta, forjada per una percepció de la realitat fonamentada en l'observació, la memòria i la recreació, li permeté traduir la descripció del mar —allò que Estelrich definia en l'article esmentat com «la exhaustiva fenomenología del mar»— en una consciència, en una consciència artística pròpia d'algú que emet una mirada d'artista sobre la realitat per apro-

piar-se'n i presentar-la com un model al qual es concedeix un complet valor estètic.

No defensa, per tant, que Pla concebi la naturalesa com un simple espectacle ni que, en la seva prosa, el narrador s'expressi únicament com un observador. El discurs literari de Pla sobre la realitat parla des d'una subjectivitat que posseeix una mirada completa sobre el món i que reuneix tres condicions essencials –assenyalades brillantment per Estelrich–, que es complementen i que, de fet, el singularitzen: es tracta, alhora, de la mirada d'un *naturalista*, de la d'un *poeta* i de la d'un *moralista*. En trobem un bon exemple en la coneguda escena de la magnífica descripció que es troba al llibre *Cadaqués* en què un grup de pescadors, davant del cap de Creus, presenciaven, en un primer moment, un enorme vol de gavines i gavians que ataquen una mola de peix blau suspesa al fil de l'aigua. De cop, es produeix un eixamplament de l'àrea de devorament: un grup de dofins ataca encara amb més ferocitat la gran massa de peix blau. Finalment, immediatament després, últim capítol del gran espectacle natural, la presència d'una gran massa negra, una roassa o peix molar, que al seu torn ataca i acaba amb els dofins. Els pescadors, callats i entristits, retornen a terra convençuts que l'espectacle que acaben de presenciar és molt semblant a certs espectacles humans. En aquesta escena, sempre segons Estelrich, Pla ofereix alhora una pàgina completa d'història natural, un poema dramàtic i una reflexió filosòfica sobre la condició humana. Pla descriu la realitat amb els ulls savis del naturalista que, dotat d'un cert esperit taxonòmic de classificació i d'ordenació del món exterior, no només posseeix un saber o una competència gairebé enciclopèdica sobre la realitat, sinó que també s'interessa

pel seu lèxic, pel seu vocabulari, pels mots que la designen. A més, expressa aquesta realitat amb una gran habilitat, mitjançant procediments, estratègies i imatges pròpies de l'art poètica (pensem en l'ús continuat de la metàfora, en la descripció metonímica, en la força de les imatges). Finalment, Pla sap extreure'n un concepte general, una moralitat que pot ser deduïda expressament de la realitat natural o bé de la comparació d'aquesta realitat natural amb l'experiència humana, servint-se sempre de les seves lectures innombrables, de Montaigne a Spinoza.

No sabem com devia prendre's els elogis Josep Pla. Llegit seixanta-cinc anys després, l'article d'Estelrich impressiona. Els elogis són, realment, superlatius. L'autor de *Cadaqués* és qualificat de virtuosista prodigiós, és equiparat amb el millor Conrad, és declarat el poeta del Mediterrani i presentat, finalment, com un mestre de «creatividad en todos los órdenes del espíritu». De fet, uns mesos abans, Estelrich ja havia dedicat des de la mateixa revista, però més tangencialment, unes paraules elogioses a Pla que anaven en la mateixa línia i que ja anunciaven l'article que ara comentem:

José Pla es, sin discusión posible, el más sabroso escritor de mi generación. Su abundante producción ofrece al crítico justificado pretexto para disquisiciones sobre la personalidad, la emoción, el paisaje literario, el humor, lo popular, la visión, el estilo, etc. Su libro *Viatge a Catalunya* es su forma y su declaración de patriotismo, su monumento al terruño nativo. En el hombre que vive y que siente por sí mismo –base del escritor de raza– veo también al naturalista que abre los ojos –y todos los sentidos– ante el espectáculo de las criaturas. José Pla es un

sensitivo, no un sentimental, que detesta la literatura artística, remilgada, retòrica; incorpora su sensibilidad a su escritura y poca le queda para la vida y las pasiones.²

Pla i Estelrich s'havien conegut de ben joves. Tots dos havien estat socis de l'Ateneu Barcelonès. Tots dos havien estat alumnes d'Eugeni d'Ors als Estudis Universitaris Catalans. Tots dos van estar involucrats en les tasques polítiques i culturals de la Mancomunitat de Catalunya. Tots dos, encara que de manera diferent, es van bregar en el periodisme literari impulsat pel catalanisme conservador. Tots dos apareixen als dietaris respectius, Estelrich força a *El quadern gris*, i també Pla, però poc, als *Dietaris* editats recentment.³ La correspondència que es conserva, tant a la Fundació Josep Pla de Palafrugell com al Fons Joan Estelrich de la Biblioteca de Catalunya, dóna compte de la seva llarga i complexa amistat, a partir d'una trentena llarga de cartes i postals intercanviades des de 1919 fins a 1950, en què els dos escriptors i periodistes es relacionen amb tota mena de propostes, encàrrecs, suggeriments, rumors, polèmiques i, fins i tot, malediccions. Hi ha cartes des de Palafrugell i des de París, des de Barcelona i des de Berlín, des de Gènova i des de Londres, des de Madrid i des de Tànger, des de Turquia i des de Suïssa, s'hi parla de la creació del diari *El Día* de Mallorca l'any 1921, el director del qual va ser Estelrich i on Pla va col·laborar una breu temporada, de *La Veu de Catalunya*, d'Expansió catalana, de la Fundació Bernat Metge i del premi Crexells de novel·la, dels viatges per Itàlia i per Rússia, de Francesc Cambó, del catalanisme polític i de les minories nacionals a Europa, del món editorial i del món de la indústria surera, del diari *España* fundat el 1950

des de Tànger i de la política aliadòfila. El gruix de les cartes correspon als anys vint i trenta. No n'hi ha del període de la guerra ni tampoc dels anys quaranta.

El to general de la correspondència és sempre d'una admiració constant i il·limitada d'Estelrich cap a Pla, al qual li reclama constantment que s'incorpori als diaris que dirigeix o a les accions intel·lectuals que projecta. En una carta de 1921, per exemple, li diu:

Estimat amic Pla:

La meua felicitació més efusiva per les admirables cròniques que publiqueu. Us augur –i em plau profundament– una magnífica carrera literària. Ara, de segur, ireu fent cada dia novelles amistats, sobretot entre homes de lletres i periodistes d'influència. Si trobeu alguna persona interessant, que s'interessés per la nostra causa, i volgués ocupar-se'n en un moment necessari, molt us agrairé que me'n comuniquéu l'adreça. Igualment serà per a mi un plaer facilitar obres literàries als amics vostres que vulguin ocupar-se en llurs publicacions.

Vostre amic cordial,
Joan Estelrich

En les cartes, Estelrich no para de fer propostes a Pla, li dóna consells, tant pràctics com literaris, li proposa contactes a tot arreu, si cal li fa tota mena d'esmenes periodístiques i literàries. Però el que destaca, per sobre de tot, són els elogis persistents per l'activitat periodística del futur autor d'*El quadern gris*. Les cartes de Pla, en canvi, plenes d'ironia i sarcasme, solen centrar-se en les seves imperioses necessitats econòmiques, en la seva permanent insatisfacció en tant que escriptor, en les dificultats de la seva professionalització periodística i la

defensa davant de les sovintejades crítiques que generen els seu articles i llibres. Pla no para de demanar ajudar, de sol·licitar la intercessió d'Estelrich en qüestions professionals, de demanar-li tota mena de favors personals... En una carta del 18 de març de 1921, per exemple, escrita a París, Pla es confessa:

M'han volgut fer passar per un vulgar iconoclasta i això és inadmissible. Jo no arribo, no penso arribar mai a la iconoclàstia. Quan jo deia que els pintors han de pintar el pla més aviat que la muntanya de Mallorca, tenia al meu darrera, res menys, que la cosa central de l'art, que és, com vós sabeu, tan bé com jo, la necessitat de limitar-se. Cercar un model il·limitat quan a quatre passes tenim la verdadera font, el model limitat, és una tonteria. És un verdader suïcidi fer jugar la plàstica amb l'infinit. Jo, naturalment, no deia això, perquè ja es sobreentén.

Estelrich no para d'elogiar Pla i de sorprendre's per la seva ingent activitat periodística i per la qualitat dels seus escrits. En una carta del 24 d'abril de 1922, per exemple, Estelrich compara els tres corresponsals de diaris catalans que en aquell moment hi havia a Gènova, cobrint la famosa Conferència de política internacional: Josep Miró i Folguera per *Las Noticias*; Agustí Calvet, *Gaziel*, per *La Vanguardia*, i el mateix Pla, que escrivia per *La Veu de Catalunya*, dirigida per Josep Pellicena, i pel setmanari *D'Ací d'Allà*. Estelrich li deia:

El senyor Pellicena està ben satisfet de la vostra campanya. Aquí en general l'opinió sobre els tres corresponsals catalans que hi ha a Gènova és que els articles d'en Miró són molt útils, documentats i feixucs; que els

d'en Calvet són molt literaris, i molt tocats i posats, i que els vostres són un xic més descosits però més periodístics i, sobretot, més mengívols.

Les respostes de Pla, entre la broma privada i la falsa modèstia, denoten de seguida, tot i la seva joventut, l'ambició escriptor i periodista que va arribar a ser. En resposta d'aquella mateixa carta, sempre des de Gènova, Pla explicava:

He dit al Carner que volia escriure al senyor Pellicena despedint-me de *La Veu* però m'ha convençut de que per comptes de despedir-me hauria de fer el contrari. Sota la pressió lògica d'en Carner, us poso aquests mots demanant-vos si és possible que em pugui quedar temporalment o definitiva al diari. Segons en Carner, *La Veu* ha perdut elements que jo els puc substituir en part. Això, al seu entendre, em dóna un cert dret a demanar una continuació. En Carner —mal m'està de dir-ho— defensa el meu periodisme de vegades documentat, de vegades fresc com una rosa, sempre català i honrat, a peu i a cavall. És evident que els meus articles catalans estan infinitament millor que els altres. És evident que les persones que creien que jo no sabia escriure en català han quedat amb un pam de nas, el primer l'amic Riba, després en Fabra, després el mateix Carner. Això, entre nosaltres, que diuen els capellans. I al costat de la forma hi ha el fons. En dos mesos, he donat al llegidor de *La Veu* una idea completa de les coses vives d'Itàlia. Ja sé que hi ha amics a Barcelona que diuen que jo no puc tenir altra cosa que una idea llibresca d'Itàlia. Naturalment! Però, senyors idiotes, encara voleu més que en dos mesos hagi passat de la visió desarticulada i ingènua a un coneixement llibresc? Es pensen

que entendre un xic les coses d'una nació fumejant de vida com és l'Itàlia d'avui és com donar un volt per la Rambla.

A vós us estranyarà, que em coneixeu i sabeu que jo si no tinc un defecte és el de no ésser vanitós, que us escrigui una carta que és un delicat reclam comercial. Ara però, aquest reclam no té cap altre sentit que el de donar-vos a entendre d'una manera violenta que a fi de mes m'hauríeu d'enviar el xec: 34, Via Balbi, Hotel Milano.

En alguna ocasió, Pla es deixa anar, abandona els problemes pràctics de la professió, que l'arriben a amargar, i emet algunes opinions polítiques, caracteritzades per una intuïció sorprenent. Com en aquesta carta d'uns anys més tard, enviada des de l'Hotel Palace de Madrid, el 2 de juny de 1931, on Pla vaticina les dificultats polítiques d'una Catalunya autònoma dins de la segona República Espanyola.

Crec que la qüestió catalana està acabada si la República s'enforteix i es consolida, perquè en aquest cas serà molt més unitària que la monarquia. La unitat es farà —com s'ha fet la de França, d'Itàlia i d'Alemanya— en nom del liberalisme i de la democràcia. D'aquí trenta anys, el català podria ésser un *patois* com és el català del Rosselló. Si la República no és res, anirem tirant i tindrem una cosa com la Mancomunitat. En tot cas, la República serà tot menys federal.

De vegades, només de vegades —de fet, comptades vegades—, Pla expressa la seva admiració per Estelrich. Però sempre amb elogis més o menys estereotipats. En una carta escrita a mitjan 1930 des del Círcol Recreatiu de Martorell, on havia anat a visitar Francesc Pujols, Pla diu: «Sou un

home molt fort i us aneu situant de manera per fer coses realment extraordinàries. En aquest desert del nostre país, això és de les poques coses confortables que hi ha».

Però tornem a l'any 1947. Revista *Destino*. L'article «Las marinas de Josep Pla». Repetim-ho: no sabem com devia prendre's Pla els elogis. Durant setmanes, van coincidir a les pàgines centrals de la revista els noms de Josep Pla i Joan Estelrich, a la pàgina esquerra la secció regular titulada «Calendario sin fechas»; a la pàgina dreta, «Hombres e ideas». La disposició tipogràfica i la paginació del setmanari no tan sols esdevenen una repartició d'espais periodístics. Dues signatures entren en competició. És impossible, per als lectors que som avui, no veure una rivalitat soterrada entre els dos escriptors, entre els dos analistes polítics, entre els dos col·laboradors de premsa que, a més, coincidien també a les pàgines del *Diario de Barcelona*. Dues intel·ligències formades en la història de l'Europa d'entreguerres es confronten. Dues extraordinàries sensibilitats, ja conformades i madurades per vivències, lectures i viatges en les seves joventuts europees respectives, es despleguen plenes de curiositat però també, no cal amagar-ho, d'autosuficiència. Dos complexos imaginaris polítics que han superat els diversos remolins de la història es projecten a través de noms, de referències bibliogràfiques, de cites d'autoritat i d'observacions de la realitat de la sòrdida Espanya franquista i de l'entristida Europa de postguerra. Tots dos eren catalanistes, tots dos van col·laborar en major o menor grau amb el franquisme, tots dos eren anticomunistes. En definitiva, dos escriptors de raça, dues bèsties literàries, que projecten els seus mons culturals, estranyament enfrontats i alhora complementaris, i s'eleven orgullo-

sos i autocomplaents davant dels ulls dels lectors. En els seus articles, Estelrich parla amb insistència de la idea de la Paneuropa, de la influència de les idees profètiques de filòsofs i pensadors de tots els temps, com Lull, Berdaiev, Keyserling, Spengler, Gide o Gandhi, de doctrines poètiques grecollatines, de grans tradicions filosòfiques, del mil·lenarisme, de les llibreries de vell, de Mallorca. Sempre en el seu estil, Pla parla de la necessitat de tancar la porta, del plaer de descansar, del viatjar a peu, de complir cinquanta anys, del final de l'hivern... Això sí, tots dos, tant Estelrich com Pla, aquell estiu de 1947, escriuen sobre de la mort de Francesc Cambó.

En tot cas, uns mesos després del celebrat article d'Estelrich, la revista *Destino* s'obria amb una gran fotografia d'uns busos militars nord-americans a la badia de Bikini, allà on es va experimentar per primera vegada la bomba atòmica, i amb un agre editorial signat per C. L. sobre els fets del sis d'octubre de 1934. A les pàgines 8 i 9 de la revista coincidien una altra vegada els noms de Pla i d'Estelrich. A l'esquerra, l'article de Pla es titulava «A los pesimistas». A la dreta, el d'Estelrich portava per títol «Querela Pacis». L'escrit d'Estelrich era una reflexió sobre l'historicisme i el pèndol existent entre la morfologia i la dinàmica de la història. No costa gaire trobar-hi una forta empremta orsiana. Hi desenvolupava una reflexió sobre les potències mundials en sortir de la Segona Guerra Mundial, amb una forta crítica contra la Unió Soviètica i un elogi de la força dels Estats Units com a garants de la pau i la seguretat.⁴

Diguem-ho d'entrada, «A los pesimistas» és un article contra Joan Estelrich. És un article important, una càrrega de profunditat contra les col·laboracions

setmanals d'Estelrich a *Destino*, una severa crítica contra les seves idees filosòfiques defensades al diaris i, poc més endavant, passades en net en el volum *Las profecías se cumplen*. Es tractava d'una requisitòria sense mercè de Pla contra un Estelrich que, segons l'autor del *Viatge a Catalunya*, hauria quedat descavalcat de l'evolució de la història. Pla comença l'article afirmant que el seu amic Estelrich «se ha convertido en un sombrío y tétrico pesimista» i se situa ell mateix dins dels «optimistes»:

No creo que, en el terreno de la intimidad, Estelrich sea un elegíaco. Por el contrario, es un hombre risueño y voraz, que gusta de los placeres de la vida. Es en el terreno público, ante los problemas generales, que Estelrich ha sentado cátedra de pesimismo. A pesar de la repugnancia instintiva que a toda persona normal producen los seres que pretenden ser profetas, nuestro escritor escribe constantemente sobre los profetas modernos. Desarrolla todos los aspectos del catastrofismo. Apela constantemente a la Divinidad y a la Providencia. Subraya todos y cada unos de los más anquilosados y prehistóricos problemas. Si yo tuviera un asomo de personalidad, sospecho, me sucedería lo contrario: sería un elegíaco en el terreno particular y mis modelos serían los poetas lúcidos y tristes. En el terreno público, sin embargo, defendería siempre constantemente el panglosismo y me convertiría en un discípulo de Leibniz: declararía en cafés, tabernas y esquinas que vivimos en el mejor de los mundos posibles.⁵

Un cop establerta la dicotomia entre optimistes i pessimistes, Pla rebla de manera contundent la crítica a Estelrich al final del primer paràgraf del seu article:

El optimismo es indispensable para que el comercio marche y para que la gente al levantarse tenga el menor mal sabor de boca posible. El optimismo contribuye a la eliminación de las toxinas. El pesimismo es un régimen de restreñimiento público que contribuye, por el cultivo de la psicosis del miedo, a que se mantengan en pie, con gran quebranto general, toda clase de reminiscencias y de seres de guardarropía.

Més enllà de l'atac personal contra Estelrich, Pla argumentava contra algunes de les més fermes creences compartides pels intel·lectuals –passem la paraula– de la seva generació. Situava de manera molt subtil el punt d'inflexió d'aquella generació –que no costa gaire identificar com la generació dels joves noucentistes, o d'aquells que, com Pla mateix, i Estelrich, naturalment, estaven destinats a ser-ho, sota el mestratge i la influència d'Eugeni d'Ors–, en la ferida de la guerra, de la Gran Guerra, ara fa cent anys:

Algunas personas de mi generación llevan prendida en la carne una espina. Nuestra generación, en sus inicios, creyó en la unidad moral de Europa, idea que don Eugenio d'Ors popularizó aquí, casi al mismo tiempo que Romain Rolland en 1915. En aquella lejana época, Estelrich y yo leíamos en *La Veu de Catalunya*, en el *Glosari* de Eugenio d'Ors, ideas de pacifismo y de unidad europea. ¡Grandes, nobles ideas! Las auténticas del humanismo de gran clase, del viejo humanismo. [...] Lo cierto es que tuvimos la juventud amargada por lo de la unidad moral de Europa y que cada mañana al levantarnos, al afeitarnos, sospechamos que el mundo no tenía remedio mientras no se realizara la referida unidad.

Amb aires autobiogràfics i desmenjats, el cert és que Pla desplega en l'argumentació de l'article una anàlisi maliciosa que no resultarà estranya als lectors que coneguïn una mica la seva obra. Pla aprofita per passar comptes amb el Noucentisme, deslliçant-se'n; adopta una postura un punt escèptica davant de la història, de la història amb majúscula, i reivindica la microhistòria i el respecte per la realitat de la vida quotidiana, i es mostra decididament relativista, pragmàtic i desafectat en relació amb les grans teories polítiques i les ideologies, que ell anomena despectivament «divinas tonterías». Ho fa servint-se d'algunes frases de, diguem-ho tot, certa agressivitat:

Entre la inmensa cantidad de tiros que se dispararon en Berlín y en las ciudades adyacentes para preparar el advenimiento de Hitler, no se disparó ni uno solo en favor de la unidad moral de Europa. Todas las descargas se hicieron desde luego a favor de Bach y de Beethoven, de Goethe y de Kant, de Schubert y de los poetas románticos, de todos los Dureros, de las salsichas y del pato con coles. Ahora, tiro en favor de la unidad moral de Europa no lo oí jamás. Todo fueron municiones a favor de la desunión, de la ruptura, de la diversidad total de Europa. Las viejas descargas dieron origen a la Europa de hoy, destrozada y descompuesta.

A Pla, l'havia sulfurat que Estelrich, després de tres anys sagnants de guerra civil espanyola i de tota una tràgica Segona Guerra Mundial, continués defensant, des de les pàgines de la premsa barcelonina, idees de l'Europa d'entreguerres. Només de sentir la paraula *paneuropa*, Pla ja es devia posar nerviós. Com el mateix Eugeni d'Ors d'aquells anys, Estelrich semblava

continuar deambulant per les teories pan-europeïstes i proclamant models d'alta cultura desfasats, o simplement desmentits, per l'evolució històrica europea. Segons Pla, dos anys després del final de la Segona Guerra Mundial, amb la derrota hitleriana, la victòria dels aliats, la consolidació de Stalin i de l'hegemonia nord-americana, les preparacions per al reconeixement definitiu d'un Estat per als jueus i la progressiva instal·lació del que seria la guerra freda, un analista polític ja no podia continuar parlant, escrivint o pensant amb aquella mateixa espina clavada. Pla es col·locava a si mateix en primera línia, reivindicava la pèrdua de la innocència i l'abandonament de qualsevol actitud basada en el diletantisme:

Mi opinión es que la gente que trabaja con una pluma en la mano, y por consiguiente en la crítica, debería ante todo recordar siempre, en el espacio liminar de sus escritos, la causa de lo que con tan negra y melancólica tinta desarrolla. Si se añora la unidad moral de Europa, es indispensable recordar a los que la destruyeron. Si se añora la libertad, no se puede olvidar a los que la hicieron trizas. Si el centro del mundo ha pasado a América, es grotesco decir que los americanos son unos primitivos: más primitivos son los europeos que han llevado en una bandeja el cetro a los EE.UU. En ningún caso se puede achacar la situación actual a los que ni remotamente la promovieron –teniendo sobretodo en cuenta que los que llevaron las cosas a estos extremos fueron encarnaciones del genio–. Conviene pues eliminar las lágrimas de cocodrilo, y no hablar en camelo. Lo que está hecho, hecho está, y ello tiene una causa perfectamente física, personificada, concreta.

Al final de l'article, que és memorable i per això val la pena reproduir-lo *in extenso*, la interpel·lació torna a ser directa a Estelrich, al seu suposat pessimisme, al seu «silenci» durant la guerra:

¡No, amigo Estelrich, no! Cabía ser pesimista en el momento de la guerra, cuando la destrucción y el dolor se producían a caño libre, cuando todo se sacrificó –los más respetables asuntos particulares– a la ceguera. Ahora no. Ahora es natural que respiremos un poco –sin que nos durmamos excesivamente–. Y si se duermen ustedes sobre el violín melancólico de su pesimismo, ya trataremos de despertarles, como tantas otras veces tuvimos que hacer, aún a riesgo de ser tratados de insoportables alarmistas.

Sí que sabem, aquesta vegada, la reacció d'Estelrich davant de la rebentada de Pla. En tenim dues proves, com a mínim: una carta inèdita i un article de resposta. Totes dues tenen interès, llegides tant a la vista de la llarga amistat i col·laboració entre els dos escriptors, com també tenint en compte les seves evolucions polítiques i la seva manera de recol·locar-se personalment i ideològicament davant del món que, després de la Segona Guerra Mundial, es reorganitzava. No hi ha dubte que una bona part del debat prové de la necessitat que ambdós sentien de continuar tenint una veu pròpia davant dels esdeveniments històrics catalans, espanyols, europeus i, ara ja també, mundials. La carta es conserva a la Fundació Pla. Està datada a Barcelona el 10 d'octubre de 1947, una setmana després, per tant, de la publicació de l'article. Porta capçalera de l'editorial Montaner y Simón. És escrit disgustat, adolorit, desolat, que parla, probablement amb raó, d'«agressió»

i d'atac personal i que exigeix, al final, una «reparació». Diu així:

Amic Pla,

Ja podeu imaginar quin disgust m'ha donat –a mi i als amics comuns– la vostra agressió, tan personalista, tan sobtada, tan gratuïta i tan extemporània. I no menor ha estat el disgust de veure'm obligat a contestar-vos; podeu ben creure que he escrit la meva resposta profundament adolorit, reservant-me els arguments més forts. Què us ha passat? No hauria pensat mai que la meva amistat representés per a vos tan poca cosa. La gent creu que la vostra rebentada de la meva col·laboració a *Destino* i al *Diario* –precisament els dos periòdics en els quals vos escriviu– és deguda a algun incident o qüestió personal. No tinc cap desig d'humiliar-vos, Déu me'n guard! Però, en justícia, em deveu una reparació, que espero em donareu, esvaint la mala atmosfera que s'ha format a l'entorn d'aquest foll incident.

Ben cordialment vostre, com sempre,
J. Estelrich

La segona reacció va aparèixer en forma d'article a la revista *Destino*, en el número datat l'11 d'octubre, un dia després de redactar la carta a Pla. Es titula «Pesimismo y “brometa”». Al centre del text publicat, hi apareix una fotografia amb una imatge de les famoses jornades de la «Setmana de la Saviesa» organitzades per Estelrich a Formentor la primavera de 1931. El peu de la foto, segurament redactat pel mateix Estelrich, no té pèrdua i, juntament amb el títol, ja anuncia el to general de la seva reacció: «Los escritores populistas José Pla y José María de Sagarra, ante el profeta Keyserling, fotografiados por el pesimista Estelrich».

El lector atento que haya comparado los dos artículos –«A los pesimistas» de José Pla y el mío, «Querela Pacis»– publicados frente a frente en las páginas centrales del anterior número de *Destino*, se habrá quedado indudablemente perplejo. No hay para menos. En el artículo de Pla se me acusa de «sombrio y tétrico pesimismo» partiendo de la base de que no sé apreciar, en la actual coyuntura del mundo, las soluciones anglosajonas, hasta el punto de no apechugar con el hecho de que el cetro mundial haya pasado a los norteamericanos. Y precisamente mi artículo «Querela Pacis» consiste en un razonado alegato a favor de la hegemonía mundial que debería ejercer Norteamérica, como solución al desarreglo internacional; alegato –añado y recuerdo– que viene a ser el resumen de la campaña, en el mismo sentido, que he efectuado desde un año a esta parte siguiendo al día el curso y la crítica de los acontecimientos en un diario barcelonés. No se trata, pues, de una improvisación de última hora, sino de una improvisación madurada a conciencia y reiteradamente expuesta.

Por otra parte, José Pla se burlaba de los que ven en las actividades internacionales del comunismo el único peligro de guerra general; y, en efecto, dos días después de publicado su artículo tranquilizador conocía el mundo la reorganización del Komintern y su plan de hostilidad contra las potencias anglosajonas.⁶

Com a bon lector dels autors clàssics, Estelrich articula el seu text en tres parts i projecta el seu discurs, retòricament, a partir d'una figura estructural de primer ordre: la preterició. Consisteix, naturalment, en un discurs en què el locutor diu que no diu el que, de fet, acaba dient. No

podia ser d'altra manera. L'article és contingut però, malgrat tot, està signat per algú que se sent ferit, per algú que es vol defensar i que vol respondre. Però que, en realitat, sap que davant dels lectors de *Destino* té les de perdre. L'autor diu que no vol encetar una «polémica bizantina» i que no li agraden les discussions. Però, de fet, enceta la polèmica i revifa la discussió. Hi afegeix que «No me interesa defender mi psicología ni mi fisiología, ni meterme con las fisiologías y psicologías ajenas». Però, de fet, sí que l'interessa. Diu que no vol replicar la «caricatura» d'un «Estelrich que él [Pla] describe con trazos y colores tan lóbregos»; però tot l'empeny a fer-ho. Finalment, declara que la seva intenció no ha estat mai la de defensar-se davant de la «grotesca figura» presentada per Pla d'un Estelrich incapaç de confrontar «el ideal europeo» amb la realitat. Però, naturalment, l'article està escrit per defensar-ho.

La contenció domina la rèplica del que serà l'autor de *Las profecías se cumplen* al seu «viejo amigo», impertinent i sarcàstic. Amb «conformada y resignada paciencia», no es cansa de dir i repetir que porta gairebé sis lustres exposant idees en públic, estudiant, reflexionant i acumulant experiències. Només en algun moment, Estelrich es deixa anar: «¡Allá los que escriben para divertir a las gentes!»; «¡Aquí todo el mundo se pasa de listo, somos unos intuitivos formidables, poseemos la ciencia infusa y quien no corre, vuela!». O es refereix implícitament al seu contrincant: «a todas luces, lo actual, elástico e histórico se halla altamente expresado por la socarronería de los payeses...». Es nota que l'autor mesura les paraules però, de cop, com si no pogués més, enmig d'un paràgraf, perd la correcció, increpa i el traç gruixut es desferma:

No pertenezco a la estirpe de quienes son capaces de destruir una amistad de treinta años para dar gusto a la galería o a esos desgraciados metecos que andan por esos mundos aullando como lobos famélicos de carne humana y sedientos de sangre. Bien se me alcanza, sin embargo, cuán peligroso resulta, a la postre, tolerar que vayan acumulándose sobre la propia persona leyendas, caricaturas y malediciencias. Esas leyendas pueden conducirle a uno al paredón; esas caricaturas pueden entorpecer la acción más noble y más desinteresada.

Desenvolupada magistralment la preterició, la figura del no dir que acaba dient, l'Estelrich pensador, l'Estelrich filòsof, ampliava la segona part de l'article amb un contundent monòleg sobre el pessimisme com a doctrina filosòfica: l'associa al vitalisme, el contraposa a l'optimisme, desqualifica Voltaire, reivindica el perfeccionisme i l'ambició intel·lectual. I els contraposa a l'acudit, a la bufonada:

El optimismo puede ser ridículo y grotesco; el pesimismo no lo es nunca. El miedo sí, que no es pesimista, pues el pesimista espera siempre lo peor, y nada puede, por tanto, atemorizarle. Pero ya digo que yo no soy de esos. [...] Yo prefiero el buen humor por ser cosa sana y, como lo poseo, lo practico. Pues no basta preferirlo ni predicarlo; es necesario que el propio estado personal y la situación que nos rodea lo permitan. Con él, las buenas naturalezas hacemos frente a la adversidad. ¿Y las otras? ¿Se pondrán alegres, cuando sufran dispepsia leyendo elogios de la alegría? Sin contar que si el chiste viene a contrapelo, el chistoso cae en la bufonada. Mal papel el del bufo ante la desdicha. Ante el dolor, la chocarrería es siniestra.

Estelrich s'esforça a recordar als lectors de *Destino* que el seu propòsit com a col·laborador del setmanari era analitzar metòdicament les idees de les personalitats més influents del pensament antic i contemporani amb l'objectiu de destacar «el marcado profetismo de la literatura de ideas y de la filosofía de un siglo a esta parte». Però, finalment, la tercera part de l'article és autobiogràfica, pren forma d'una confessió personal. Estelrich presenta la seva versió del conegut «en defensa pròpia»:

El año pasado reanudé, en Barcelona, mis actividades públicas de escritor. Cabe decir que nunca las ejercí de una manera regular en nuestra Prensa. Hacía casi diez años que para nuestro público yo no existía o era mudo. En uso de mi albedrío, me puse a escribir en los periódicos cuando me pareció oportuno y eficaz. No tengo que dar sobre ello explicaciones a nadie. Ni podría darlas, a buen seguro, aunque quisiera. [...] Ahora se me pregunta por qué lo que escribo ahora no lo escribí durante la guerra mundial. ¿Se ha perdido tanto la memoria? ¿A qué ese sarcasmo? ¿Quién pudo escribir en la Prensa con un mínimo de independencia durante la guerra, en cualquier territorio de este mundo? Las guerras modernas han sido duras para el escritor.

L'últim paràgraf de l'article d'Estelrich reprèn l'expressió del títol i conclou, aquesta vegada també amb sarcasme no dissimulat:

La cuestión es hacer «brometa»: con ella nos luce el pelo y los catalanes dominamos el mundo. ¡Ese pobre Marshall, tan preocupado! Que se dé una vuelta por aquí y aprenderá a no hacer el ridículo con sus pueriles aprensiones.

Un any més tard, Estelrich va publicar en forma de volum un amplíssim recull de les seves col·laboracions en premsa. Era *Las profecías se cumplen*, un llibre que portava la següent dedicatòria, a la manera orsiana: «En memoria de Miguel de Unamuno, Hermnan Von Keyserling, Nicolai Alexandrovich Berdiaev, Paul Valéry, Paul Hazard, Jan Huzinga. Caballeros de la Amistad y del Santo Espíritu». Naturalment, Josep Pla no apareix a l'índex de noms... En la introducció, datada a Barcelona entre abril de 1946 i febrer de 1948, Estelrich recupera alguns fragments de l'article «Pesimismo y “brometa”», en concret la seva reflexió doctrinal sobre el pessimisme (pp. 29-30) i esmenta explícitament que alguns dels seus escrits, publicats anteriorment en la premsa periòdica, van rebre crítiques. Es refereix veladament a la polèmica amb Pla:

Este solo hecho de escribir y publicar fue juzgado de muy distintas maneras. Muchos lo aprobaron; pero otros, en actitudes diametralmente opuestas, me reprocharon o bien que no hubiera escrito antes, durante la guerra mundial, o bien que hubiera salido de mi silencio en las actuales circunstancias. El reproche de los primeros, si no es sarcasmo, delata una grave pérdida de memoria. [...] El reproche de los segundos, envuelto en amenazas, no por lo ridículas menos feroces, no merece, por su mismo carácter, el menor comentario.⁷

No tenim constància que, després de la resposta privada per carta i de l'article publicat, Pla respongués novament d'alguna manera o altra a Estelrich. Ni tampoc sabem que la «reparació» exigida per aquest últim s'arribés a produir, en públic o en privat. Aparentment, les relacions van

quedar trencades per sempre, tot i que, per exemple, les poquíssimes referències a Estelrich que apareixen en la correspondència de Pla amb el seu editor de Selecta Josep M. Cruzet farien pensar en una normalització de les relacions entre tots dos escriptors.

La correspondència d'Estelrich conservada a Palafrugell, però, dóna testimoni encara d'una nova represa de les relacions fins a cert punt sorprenent. El 25 de març de 1950, dos anys i mig després de la polèmica, Estelrich va escriure una carta a Pla des de Tànger, on va residir entre 1949 i 1952, abans de marxar a París com a delegat de l'Espanya franquista a la UNESCO. La carta portava paper de conseller-delegat de l'Editora Marroquí S. A., que editava el diari *España*, que Estelrich va acabar dirigint:

Amic Pla,

¿Voleu col·laborar al diari *España*? Em convindrien, de vós, tres articles mensuals, a 250 pta. article: no podem pagar més. Tracteu-hi els temes que volgueu, mentre no siguin locals ni bibliogràfics.

Espero, aviat, la vostra resposta.

Ben cordialment,

J. Estelrich

La correspondència i la relació es van reprendre. Pla va acceptar de seguida l'ofertament del seu vell amic i va començar a col·laborar a l'influent diari de Tànger. I al cap de tres setmanes només, Pla va escriure un article en la seva secció habitual del «Calendario sin fechas» a *Destino*. El pretext era l'edició de la seva famosa *Guía de Mallorca, Menorca, Ibiza, Formentera y Cabrera*.⁸ Com feia habitualment, aprofitava l'article per promoure l'aparició del seu nou volum, però aquesta vegada s'ho feia venir bé per explicar amb un cert detall la

seva relació personal amb les Illes Balears. En aquest esforç en la memòria, no podia faltar-hi recordar als seus lectors que el seu primer viatge a Menorca i a Mallorca, successivament estiu i tardor de l'any 1919, els va fer acompanyat i gràcies a les gestions de Joan Estelrich:

Fue Joan Estelrich quien me abrió treinta años atrás de par en par las puertas de Mallorca. Lo proclamo y se lo agradezco infinitamente. Me presentó primero a los literatos, después a los políticos, finalmente a un sinfín de valores sociales de la isla. Su enumeración llenaría columnas, y esto no extrañará a nadie que conozca la vitalidad de Estelrich. En aquel momento, era un verdadero torbellino, un caso de sociabilidad que en Europa vi igualada alguna vez, jamás superada. Que la avidéz vital de Estelrich haya sido siempre aprovechada con reticencia, generalmente con pasividad, es un fenómeno que todavía no me he podido explicar. Estelrich era un animador inmenso, desarrollándose en innumerables campos, en la cultura y en el periodismo, en el turismo y en la culinaria, en las artes, en la economía, y en el intercambio con el extranjero.⁹

Com a forma de reparació, era suficient? Prenien aquestes paraules el valor d'una reconciliació? Era la primera resposta de Pla a Estelrich després de la polèmica sobre els pessimistes? No ho sabem. Potser no ho sabrem mai. Però Estelrich va ser sensible, i molt, a les referències planianes. Va escriure a Pla, immediatament, una carta, des de Tànger, datada el 18 d'abril:

Estimat Pla,

Moltes gràcies pel vostre generós article de dissabte passat. Hi toqueu, potser sense

adonar-vos-en, el problema central de la meua vida social. Jo he estat dotat d'extraordinàries condicions per a ésser explotat, que no han estat aprofitades. Els meus reticents explotadors em donaven la impressió de témer que jo m'inflés, que m'engrandís massa. «Error, craso error», perquè jo estava, i estic, desproveït totalment d'ambició i per a arribar a posseir-ne un xic –la necessària només per a gosar alçar el cap– em calia que m'estimulessin cada dia. Avui ja no hi valen estímuls. [...]

Joan

Fins aquí l'últim dels episodis coneguts que relacionen les figures de Josep Pla i de Joan Estelrich. ¿Últim? Potser penúltim... Qui sap. Nou anys després, Pla publicarà la tercera sèrie dels seus coneguts, i polèmics, *homenots*, uns retrats biogràfics molt subjectius amb els quals, com és sabut, pretenia donar testimoni contra l'oblit de les grans personalitats catalanes del segle XX. Estelrich hi apareixia al costat de Francesc Gimeno, Andreu Nin, Joaquim Sunyer i Joan Crexells.¹⁰ El retrat d'Estelrich es titulava «Joan Estelrich o la dispersió» i és un dels més llegits i reconeguts. Però és segur que el filtre planià, amb el consegüent balanç negatiu, deu haver condicionat per sempre més la percepció que els lectors de final del segle XX i principi del XXI tenim de la figura d'Estelrich i de la seva activitat intel·lectual. El judici de Pla, interessat i parcial, en perfecta coherència i sintonia amb tota la trajectòria paral·lela que acabem d'explicar, va ser demolidor: «Una vida frustrada per una dispersió sense límits». Però, al cap i a la fi, ¿va ser o no un judici equivocat? Aquesta ja sí que és tota una altra història. □

1. Joan Estelrich, «Las marinas de Pla», *Destino*, 511 (3 de maig de 1947), p. 9.
2. Joan Estelrich, «Redención», *Destino*, 499 (8 de febrer de 1947), p. 7.
3. Joan Estelrich, *Dietaris (1914-1949)*, a cura de Manel Jorba, Barcelona, Quaderns Crema, 2012, 651 pp.
4. Joan Estelrich, «Querela Pacis», *Destino*, 553 (4 d'octubre de 1947), p. 9.
5. Josep Pla, «A los pesimistas», *Destino*, 553 (4 d'octubre de 1947), pp. 8 i 15.
6. Joan Estelrich, «Pesimismo y "brometa"», *Destino*, 534 (11 d'octubre de 1947), p. 7.
7. Joan Estelrich, *Las profecías se cumplen*, Barcelona, Montaner y Simón, 1948, 318 pp.
8. Josep Pla, *Guía de Mallorca, Menorca, Ibiza, Formentera y Cabrera*, Barcelona, Ediciones Destino, 1950, 592 pp.
9. Josep Pla, «Ante la nueva guía», *Destino*, 662 (15 d'abril de 1950), p. 5.
10. Josep Pla, *Homenots (tercera sèrie)*, Obres Completes XVI, Barcelona, Editorial Selecta, Biblioteca Selecta núm. 270, 1959.